

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

УДК 930.253:[377.36:33](477.51)

Р. Б. ВОРОБЕЙ*

ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ТРИКЛАСНОЇ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ШКОЛИ (1903–1919 рр.)

Здійснено огляд архівних документів, які розповідають про діяльність Чернігівської міської трикласної торговельної школи, а саме: про склад учнів, педагогів, термін навчання, зміст навчальної програми, правила навчання та поведінки у школі, джерела фінансування.

Ключові слова: Чернігівська міська трикласна торговельна школа; учні; викладачі; класи; Міністерство торгівлі і промисловості; міська управа.

Чернігівська міська трикласна торговельна школа була заснована наприкінці XIX ст. надвірним радником, учителем Костянтином Дем'яновичем Пухтинським, про що свідчить запис за 1902 р. у його формулярному списку. Тут зазначено, що 27 серпня 1897 р., згідно з рішенням Міністерства фінансів по Департаменту торгівлі і мануфактур від 2 серпня 1897 р. № 23715, йому було надано дозвіл заснувати торгові класи його ж імені у місті Чернігові¹. Окрім цього запису, у формулярному списку знаходимо інформацію щодо надання за розпорядженням міністра фінансів на потреби школи по 300 рублів у 1899, 1900 та 1901 роках.

У Державному архіві Чернігівської області зберігається архівний фонд “Чернігівська міська трикласна торговельна школа”, за документами якого можна скласти певне уявлення про діяльність цього навчального закладу.

Школа функціонувала на підставі Статуту, затвердженого Міністерством фінансів 1 листопада 1902 р. Навчальний процес розпочався у жовтні 1903 р. Трирічний термін навчання включав такі етапи: підготовчий, перший, другий та третій класи. За кожне півріччя навчання учень сплачував по 15 руб. (тобто, за навчальний рік – 30 руб.), про що видавалася квитанція. Зауважимо, що серед архівних справ цього фонду збереглася книга запису приймання платні за право навчання за 1903–1916 рр., де записані прізвища учнів, номери квитанцій та суми сплачених ними коштів за кожне півріччя. Цей документ свідчить, що

* *Воробей Раїса Борисівна* – кандидат наук з державного управління, директор Державного архіву Чернігівської області.

у 1903/1904 навч. році у школі діяли два відділення підготовчого класу та перший клас. У підготовчий клас було прийнято 91 учня, до першого класу в цьому ж навчальному році було прийнято 46 учнів. Приблизно стільки ж учнів навчалися і в інші навчальні роки.

Фінансування потреб школи здійснювалося через навчальний відділ Міністерства торгівлі і промисловості, про що свідчить запит відділу від 3 березня 1906 р. Запит вимагав надіслати звіт про надходження та видатки з утримання школи за 1903–1906 рр. з пояснювальною запискою, а також проект кошторису на її утримання на 1907 р., указавши при цьому, чи необхідна для подальшого існування школи урядова субсидія і в якому розмірі².

У звіті, підготовленому школою, зазначалося, що джерелами надходження коштів для утримання школи є: щорічна субсидія Міністерства фінансів та Міністерства торгівлі і промисловості у розмірі 4000 руб. (39,09%); збір платні за навчання (45,39%); виплати з боку міського громадського управління. Інші статті прибутку: збір із промислових свідоцтв, виплати міщанського товариства, товариства прикажчиків та повітової земської управи загалом склали невеликий відсоток (7,66%). Пожертви приватних осіб також були незначними в загальній сумі надходжень (2,88%).

Участь міста в утриманні школи полягала в тому, що до побудови власної шкільної споруди міська управа щорічно надавала школі безкоштовні приміщення у різних училищних будинках, що належали місту. Цей внесок міста, якщо брати до уваги розміри площ, що їх займала школа, складав приблизно по 1000 руб. щорічно.

У 1905 р. міська управа, відповідно до постанови міської думи, розпочала будівництво школи, яке було завершено у 1906 р. Загалом, як зазначалося у звіті, за 1903–1906 рр. місто витратило на школу більше 32 тис. руб.³

Витрати на навчальні посібники, кабінети та бібліотеку протягом 1903–1905 рр. були незначними, проте у 1906 р. вони склали досить велику суму – 1100 руб. Це пояснюється тим, що з переведенням школи у власне приміщення необхідні були додаткові кошти для обладнання кабінетів, музею товарознавства та укомплектування бібліотеки.

Щодо планування фінансових витрат на утримання школи на 1907 р., то у пояснювальній записці зазначено, що школа потребує збільшення субсидії Міністерства торгівлі і промисловості, оскільки місто більше не може виділяти значні кошти на її утримання. Загальна сума всіх необхідних витрат складала 13 тис. 175 руб. Окрім того, необхідно було передбачити певну суму на будівництво квартири для інспектора.

Попечительська рада школи звернулася до навчального відділу з проханням щодо клопотання перед міністром про щорічне виділення

Міністерством торгівлі і промисловості субсидії у розмірі 5 тис. руб., а також надання одноразової виплати у розмірі 15 тис. руб. для погашення боргу з позики, яку було взято на будівництво школи⁴.

Стосовно організації та змісту навчального процесу, то цікаву і змістовну інформацію знаходимо в архівній справі “Общая ведомость об учениках Городской 3-х классной школы за 1903–1904 учебный год”. Так, у цьому журналі обліку успішності, крім оцінок з дисциплін, що викладалися, містяться також відомості про самих учнів, а саме: час вступу до школи, вік, станове походження, віросповідання, ступінь підготовки. Проаналізуємо за цими параметрами інформацію про учнів двох відділень підготовчого класу школи. Дата вступу до школи всіх учнів – 5 жовтня 1903 р. Вік учнів двох відділень (у першому – 45 осіб, у другому – 46) – від 10 до 17 років: 10 років – 2 учні, 11 років – 17, 12 років – 24, 13 років – 25, 14 років – 12, 15 років – 8, 16 років – 1, 17 років – 1. Щодо станового походження, то серед учнів двох відділень були: дворянського походження – 3 особи, міщанського – 60, селянського – 6, купецького – 5, з чиновників – 5, з козаків – 7, з духовенства – 2, військового походження – 3. Отже, переважна більшість учнів була міщанського походження. Що стосується віросповідання учнів школи, то з 91 особи двох підготовчих відділень 54 були іудейського віросповідання, 35 – православного та по одній особі відповідно католицької і лютеранської віри.

На підготовчому відділенні викладалися такі дисципліни: Закон Божий, російська мова, арифметика, геометрія, географія, історія і каліграфія. З першого класу до цих предметів додавалися бухгалтерія, товарознавство та німецька мова. У другому класі вивчали ще фізику та дисципліну “комерція”.

Поведінка учнів оцінювалася за п’ятибальною шкалою. Характерно, що при відмінній поведінці учнів двох підготовчих відділень 1903/1904 навч. року оцінки з основних дисциплін, як правило, були досить низькими, і наприкінці навчального року не всі учні переводилися у перший клас: частина з них залишалася на повторний курс, а частина навіть відраховувалася⁵.

Усі ці відомості фіксувалися у журналах постанов педагогічного комітету школи. Так, на засіданні комітету від 30 травня 1904 р. (протокол № 6) було оголошено списки всіх учнів, переведених відповідно до першого і другого класів, а також тих, хто мав перескладати іспити та залишених на другий рік. Отже, у 1903/1904 навч. році було переведено з підготовчих відділень до першого класу 56 учнів, до другого класу – 26; мали перескладати іспити 24 учні; залишені на повторний курс у підготовчих класах 19, у першому класі – 5 учнів⁶.

Заняття у школі починалися о 9 год. ранку, закінчувалися о 14 год. 30 хв., кожного дня викладалося по п’ять уроків. Урок тривав 50 хв., велика перерва – 40 хв.⁷

На початку діяльності школи у 1903/1904 навч. році викладацький та обслуговуючий персонал школи складався з 7 осіб: інспектор К. Д. Пухтинський; законоучитель С. Х. Білопольський; викладачі А. В. Верзілов, М. Ф. Мглінець, Д. М. Іванов, І. Г. Шайдицький та швейцар Пінчук (М. Ф. Мглінець та Д. М. Іванов за сумісництвом працювали у школі наглядачами)⁸.

Призначення кандидатур викладачів торговельної школи проходило погодження у відповідних інстанціях. Так, наприклад, письмову згоду на призначення священослужителя Стефана Білопольського на посаду законоучителя надало Чернігівське єпархіальне управління⁹, а дозвіл Івану Шайдицькому на викладання в школі бухгалтерії та комерційної кореспонденції був наданий навчальним відділом Міністерства торгівлі та промисловості¹⁰.

Аналізуючи звіт школи за 1905/1906 навч. рік, варто підкреслити, що її популярність зростала – відкрилися додаткові паралельні класи на підготовчому відділенні та у другому класі. Відбулися зміни і у викладацькому складі школи – на службу були прийняті ще чотири викладачі: Л. Ю. Марченко, Л. Р. Френонт, С. А. Цимбал, Д. П. Яворський та два лікарі: М. М. Яценко-Хмелевський та А. М. Утєвський¹¹.

У звіті наголошувалося на тому, що школа має на меті готувати для суспільства не вузькопрофільних, а всебічно і гармонійно розвинених спеціалістів. Планувалося "... развитие трех начал души: истины, добра и красоты. Это [...] составляет главную цель всякой школы, а следовательно и торговой, и для достижения этой цели учебно-воспитательный материал располагается по классам школы таким образом, чтобы все стороны души учащихся находили в предлагаемых знаниях достаточную пищу для их развития"¹². Можливо, саме це підштовхнуло Чернігівську міську управу у жовтні 1905 р. звернутися до керівників навчальних закладів міста з пропозицією щодо створення шкільних музеїв та бібліотек¹³. При цьому допускалися варіанти створення об'єднаних бібліотек та музеїв для декількох навчальних закладів.

13 жовтня 1905 р. на загальних зборах учнів Чернігівської міської трикласної торговельної школи було прийнято рішення реорганізувати школу у середньонавчальний заклад, розширивши програму та додавши четвертий клас¹⁴.

Міністерство торгівлі і промисловості постійно надавало комерційним навчальним закладам різноманітні рекомендації щодо організації навчального процесу. Наприклад, зверталася увага на те, щоб під час уроків усі учні класу брали активну участь у навчальному процесі. Неабияку увагу приділялося виробленню в учнів навичок чітко і зрозуміло викладати свої думки¹⁵.

Окрім цього, навчальний відділ міністерства 20 жовтня 1906 р. звернувся до керівників підлеглих навчальних закладів з вимогою щодо недопущення посадових осіб, які служать у державних установах, до

участі в партіях, що намагаються знищити чинний державний лад. У зверненні говориться, що старанне підтримання “государевої волі” та добросовісне виконання своїх службових обов’язків є справою честі для службовців урядових установ, отже, заняття політикою не повинно ні в чому заважати їх сумлінному виконанню. Ще більше застереження висловлювалося щодо участі чиновників у політичних спілках – організації, що переслідували власні цілі, часто ворожі державі¹⁶.

Як уже зазначалося, при школі діяла попечительська рада, яка приймала рішення з особливо важливих, стратегічних питань її діяльності. Про серйозний підхід до роботи ради з боку місцевої влади свідчать факти обрання її членів на засіданнях Чернігівської міської управи. Так, 16 лютого 1908 р. управа повідомила листом попечительську раду школи про обрання шляхом голосування її членами В. П. Демидовича та Я. П. Огієвського-Охотського, на що губернатор дав свою згоду¹⁷. Кандидатуру голови попечительської ради затверджувало відділення особового складу Міністерства торгівлі і промисловості. Серед документів фонду знаходимо лист від 26 травня 1909 р. про призначення головою ради П. Сокальського¹⁸.

Звертали увагу і на матеріальний стан учнів: розглядалися питання надання стипендій учням із багатодітних родин, а також учням, які відзначилися старанням у навчанні¹⁹.

Цікава інформація міститься в документах школи за 1918 р. (за рік до її ліквідації): департамент професійної освіти Міністерства народної освіти УНР листом від 4 квітня 1918 р. звернувся до всіх професійних і технічних шкіл, земських та міських самоврядувань із проханням про заповнення анкети щодо сучасного стану установ. Наводимо відповіді школи на запитання анкети. Документ публікується мовою оригіналу зі збереженням стилістичних та орфографічних особливостей.

Запитання	Відповідь
Назва школи: (вища, середня, нижча, урядова, земська, міська, громадська, приватна, хлопчача, дівоча, мішана, технічна, комерційна, реміснична та ін.)	Чернігівська міська 3 класна торговельна школа, мішана
Адреса школи:	м. Чернігів, Гонча вул., власний будинок
На які гроші удержується: (земські, міські, громадські, приватні і т.п.)	Державні: от М.Т. та Пр. 3000 крб. Повітового земства 200 крб. Міського Куп. Т-ва 500 крб. Міського самоурядування (Дума) – 3500 крб. Плата за ученє – 4000 крб.

Скільки клас: (загальної освіти і спеціальної)	Клас 3 та 1 приготувальний. Загальна освіта – всі класи, Спеціальна – 2 та 3 класи
Чи є паралельні класи і скільки	Нема
Чи є які додаткові курси, або вечірні класи і на скільки учнів	Нема
Коли заснована школа (коли і на засаді чого переходила в інші типи)	перша дата заснування – 6 жовтня 1903 року Школа не переходила в інші типи
Чи виконаний обіжник (циркуляр) № 1316, датований 12/X 1917 року, Про Українізацію школи, а як ні, то чому?	Обіжника № 1316 школі не прислано, почато Українізацію підготовительної класи
Адміністрація, педагоги і учні: 1. Список адміністрації та педагогів на 1 січня 1918 року 2. Показати, хто обрав (педагогічна Рада чи призначені міністерством) та коли 3. Кількість учнів на 1 січня 1918 р.	Інспектор школи К. Д. Пухтинський, призначений М. ф. 3 липня 1903 р.; Законоучитель Н. О. Могилевський, призначений 1 вересня 1907 р. М. Т. та Пр.; Ц. А. Грецова, призначена 16 квітня 1914 р.; Н. М. Андреева, призначена 1 жовтня 1914 р. Д. А. Дзюба, призначений 1 жовтня 1914 р.; І. М. Подоляко, призначений 1 жовтня 1914 р. (останні чотири особи призначені Міністерством торгівлі та промисловості) Учнів на 1 січня 1918 р. – 106 (100 хлопців та 6 дівчат) ²⁰ .

Школа була ліквідована згідно з декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України “О передаче всех учебных заведений в ведение отдела просвещения” від 25 січня 1919 р., хоч фактично вона працювала, як свідчать документи, до липня 1919 р. Серед документів, наприклад, збереглися листи повітового відділу народної освіти Чернігівського військово-революційного комітету про заборону викладати Закон Божий у школах повіту²¹, а також про підготовку та проведення святкування 1 травня у школах Радянської республіки²². Також зустрічаємо документ із вказівкою вилучити з бібліотеки школи книги такого змісту: “... патристического содержания (история царствования дома Романовых и т. д.); сочинения догматического-религиозного содержания; ярко тенденциозные произведения, не соответствующие духу новой трудовой школы”²³.

Таким чином, Чернігівська міська трикласна торговельна школа функціонувала загалом 16 років, підготувавши значну кількість спеціалістів торговельної справи. Зауважимо, що для такого навчального закладу викладацька програма була достатньо складною та різнобічною. Окрім точних дисциплін, значна увага приділялася гуманітарним, що зайвий раз підтверджує намагання викладачів виховати з кожного учня гармонійну особистість. Звичайно, не всі випускники школи знаходили своє місце в торговельній справі, для багатьох цей навчальний курс став стартовим для подальшого працевлаштування в інших галузях, а також кар'єрного зростання на службі в органах управління та місцевого самоврядування. В усякому разі, аналізуючи документи фонду школи, переконуємося в достатньо високому рівні викладання шкільних дисциплін та професійному підході до проведення виховної роботи в закладі, що свідчить про давні сталі традиції педагогічної діяльності на Чернігівщині.

¹ Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської обл.), ф. 127, оп. 1, спр. 8826, арк. 521зв.

² Держархів Чернігівської обл., ф. 758, оп. 1, спр. 7, арк. 1.

³ Там само, арк. 23–24зв.

⁴ Там само, арк. 27зв.

⁵ Там само, спр. 13, арк. 1–38.

⁶ Там само, спр. 19, арк. 7–8.

⁷ Там само, арк. 28зв.–29.

⁸ Там само, спр. 8, арк. 1–2.

⁹ Там само, спр. 9, арк. 19.

¹⁰ Там само, арк. 30.

¹¹ Там само, спр. 32, арк. 2зв.

¹² Там само, арк. 10зв.

¹³ Там само, спр. 30, арк. 3–4.

¹⁴ Там само, арк. 8.

¹⁵ Там само, спр. 26, арк. 5.

¹⁶ Там само, спр. 36, арк. 4–4зв.

¹⁷ Там само, спр. 58, арк. 3–3зв.

¹⁸ Там само, спр. 67, арк. 22.

¹⁹ Там само, спр. 70, арк. 12.

²⁰ Там само, спр. 166, арк. 2зв.–3.

²¹ Там само, спр. 174, арк. 23.

²² Там само, арк. 28.

²³ Там само, арк. 32.

There is done the examination of archival documents telling about the activities of Chernihiv City three-class trade schools, namely the composition of students, teachers, training period, the content of the curriculum, learning rules and behavior as well as the school funding sources.

Key words: Chernihiv City three-class trade school; the pupils; the teachers; classes; The Ministry of Trade and Industry; city government.